

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ
ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εισαγωγή

Ο νομός Ιωαννίνων διαθέτει εκατοντάδες θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος ιστορικών χρόνων, οι οποίες έχουν εντοπιστεί και σχολιαστεί ήδη από το 19^ο αι. Η έρευνα εντάθηκε κατά τις δεκαετίες 1940 και 1950¹. Ο εντοπισμός των θέσεων αυτών, στην πλειονότητά τους αρχιτεκτονικά λείψανα πόλεων και ιερών, οχυρώσεις ή τάφοι, έγινε αρχικά από περιηγητές και ιδιώτες, και τεκμηριώθηκε αργότερα από την αρχαιολογική υπηρεσία.

Οι θέσεις των ιστορικών και ύστερων προϊστορικών χρόνων ήταν ευδιάκριτες στο πεδίο, λόγω ακριβώς της φύσης των λειψάνων τους. αντίθετα, οι προϊστορικές θέσεις, ιδίως αυτές της Εποχής του Λίθου, λόγω της έλλειψης κατασκευών, της ευκολίας με την οποία διασπείρονται και επαναποτίθενται τα ευρήματα, της αλλοίωσης της τοπογραφίας, αλλά και της ίδιας της φύσης των ευρημάτων είναι δυσεύρετες. Για τον συστηματικό εντοπισμό τους απαιτείται εξειδικευμένο προσωπικό, το οποίο ακόμα και σήμερα αποφεύγει να απασχολήσει η Δημόσια αρχαιολογική υπηρεσία, αλλά κατά καιρούς και χάρη σε ευτυχείς συγκυρίες διέθεταν οι ξένες αρχαιολογικές σχολές που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα.

Ιστορικό Ερευνών

Συστηματικές έρευνες πεδίου για τον εντοπισμό θέσεων Εποχής του Λίθου στην Ήπειρο ξεκίνησαν κατά τη δεκαετία του 1960, με την ομάδα του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Cambridge E.S. Higgs. Μέχρι τότε τα ευρήματα της περιόδου αυτής από το σύνολο του ελλαδικού χώρου παρέμεναν σποραδικά και μεμονωμένα. Το πρόγραμμα αυτό κατέληξε στον εντοπισμό περίπου 150 θέσεων στους νομούς Πρέβεζας, Άρτας, Θεσπρωτίας και στη Δ. Μακεδονία, και μόνο περίπου 30

1. Δάκαρης 1956· Hammond 1967.

θέσεων στο νομό Ιωαννίνων². Τον εντοπισμό των θέσεων ακολούθησαν ανασκαφές στην υπαίθρια θέση Κοκκινόπηλος Πρέβεζας, στις βραχοσκεπές Ασπροχάλικο Πρέβεζας και Καστρίτσα Ιωαννίνων, καθώς και διερευνητικές τομές σε διάφορα σπήλαια/βραχοσκεπές στο Νομό Πρέβεζας.

Στα τέλη της δεκαετίας 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990 τα πρώτα ευρήματα των επιφανειακών ερευνών επανεξετάστηκαν και διεξήχθησαν νέες έρευνες πεδίου υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Bailey (Cambridge University), οι οποίες εστίασαν σε συγκεκριμένες περιοχές και συνδυάστηκαν με γεωλογικές και παλαιογεωγραφικές μελέτες.

Για τις ανάγκες της έρευνας τους ορίστηκε ως «θέση» κάθε σημείο εντοπισμού έστω και ενός μοναδικού τεχνέργου επειδή έστω και αυτό αποτελεί μαρτυρία ανθρώπινης δραστηριότητας. Με βάση τον αριθμό των τεχνέργων από κάθε θέση, ορίστηκαν τρεις κατηγορίες: 1. *Κύριες θέσεις* (με μεγάλο αριθμό ευρημάτων), 2. *Ενδιάμεσες θέσεις* (με αριθμό ευρημάτων που μαρτυρά επαναλαμβανόμενη χρήση ή δραστηριότητα), και 3. *Μεμονωμένες θέσεις* (ένα ή ελάχιστα ευρήματα).

Μετά την αξιολόγηση του συνόλου των ευρημάτων οι ερευνητές κατέληξαν στον αριθμό των 95 θέσεων με ευρήματα Παλαιολιθικής και Μεσολιθικής Εποχής στην Ήπειρο, συμπεριλαμβανομένης της Κέρκυρας³ (εικ. 1).

Τα ευρήματα της έρευνας τεκμηρίωσαν την ύπαρξη και στην ενδοχώρα της Ηπείρου θέσεων της Ανώτερης ΠΛ περιόδου, αλλά και της Μέσης ΠΛ, αποδεικνύοντας ότι η περιοχή ήταν εξίσου αξιοποιήσιμη με τις θερμότερες, παράλιες περιοχές, οι οποίες είχαν αποτελέσει το κύριο πεδίο έρευνας μέχρι τότε. Η ίδια έρευνα έδειξε, επίσης, την περιορισμένη εκπροσώπηση ΜΛ θέσεων στην ηπειρωτική ενδοχώρα, κατάσταση η οποία δεν έχει αλλάξει μέχρι σήμερα (με εξαίρεση μέρος της στρωματογραφικής ακολουθίας της βραχοσκεπής Μποϊλά⁴, στην έξοδο της χαράδρας Βοϊδομάτη προς την κοιλάδα της Κόνιτσας).

Μία άλλη διαπίστωση είναι αυτή της αδύναμης εκπροσώπησης θέσεων της Νεολιθικής ή της Εποχής του Χαλκού στην έκταση του Νομού Ιωαννίνων. Αυτό ακριβώς το ερώτημα προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόγραμμα «Συνεργασία»⁵, το οποίο εστίασε σε περιοχές για τις οποίες υπήρχαν ενδείξεις μετα-Παλαιολιθικής προϊστορικής παρουσίας και συγκεκριμένα, στις περιοχές Ασφάκας-Πρωτόπαππα και Παρακαλάμου-Μαζαρακίου. Παρά την περιορισμένη ορατότητα λόγω της πυ-

2. Higgs 1965.

3. Bailey κ.ά. 1997, σσ. 527-536.

4. Kotjaboroulou κ.ά. 1997, σσ. 427-437.

5. Το πρόγραμμα έγινε με τη συνεργασία των δρ. Ε. Αδάμ, Π. Γιούνη, Δ. Κοντογιώργου και Μ. Ντίνου.

κνης βλάστησης εντοπίστηκαν φυσικές τομές με στρωματογραφημένα ευρήματα και δείγματα κατάλληλα για ραδιοχρονολόγηση. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν χρήση των εν λόγω περιοχών κατά την προϊστορική περίοδο και ιδιαίτερα κατά το τέλος της Χαλκοκρατίας⁶, αλλά και κατά τις ιστορικές περιόδους.

Ο εντοπισμός νέων θέσεων (εικ. 2) από τη γράφουσα⁷ συντάσσεται ερευνητικά με τα προηγούμενα προγράμματα και προσφέρει νέα στοιχεία, κυρίως σχετικά με την ανθρώπινη δραστηριότητα κατά τη Μέση Παλαιολιθική Περίοδο.

- Στο ΒΔ άκρο του Νομού (Ορεινό-Ξηρόβαλτο-Ποντικάτες) εντοπίστηκαν λίθινα τέχνηρα στη διάρκεια παρακολούθησης εργασιών αναδασμού⁸, τα οποία περιλαμβάνουν τέχνηρα κυρίως της Παλαιολιθικής και δευτερευόντως της Εποχής Χαλκού.

- Στην περιοχή Επισκοπικού Σερβιανών ανασκάφτηκαν⁹ λείψανα νεκροταφείου ρωμαϊκών χρόνων και εγκατάστασης ελληνιστικών χρόνων. Στο χώρο του νεκροταφείου εντοπίστηκαν λάκκοι προϊστορικών χρόνων, με κεραμική και τέχνηρα, τα οποία αποδίδονται στη Νεολιθική περίοδο.

- Στην περιοχή Γραμμενοχωρίων (Γραμμένο, Πετράλωνα, Ανάργυροι) εντοπίστηκαν τέχνηρα κυρίως Μέσης Παλαιολιθικής περιόδου.

- Στις περιοχές Αρτοπούλας, Νεγράδων και Πρωτόπαππα, εντοπίστηκαν επίσης λίθινα τέχνηρα Παλαιολιθικών χρόνων.

- Τέλος, στην περιοχή Ραφαίων εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός επιφανειακών ευρημάτων, για τον οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά στη συνέχεια.

Τοποθεσία

Η Τ.Κ. κοινότητα Ραφαίων (Δήμος Δωδώνης), βρίσκεται 3.5 χιλμ. Νοτιοανατολικά του Τερόβου και 35 χιλμ. νοτιοανατολικά των Ιωαννίνων και της λίμνης Παμβώτιδας.

Ο οικισμός βρίσκεται σε ημι-ορεινή περιοχή υψομέτρου 700-800 μέτρων, στο ανατολικό τμήμα της λεκάνης του Άνω Λούρου, και στο νότιο τμήμα της διαδρομής του εντός ορίων του Νομού Ιωαννίνων. Το γεωλογικό υπόβαθρο αποτελείται

6. Adametal 2011.

7. Οι θέσεις εντοπίστηκαν από τη γράφουσα στη διάρκεια των υπηρεσιακών της υποχρεώσεων ως μόνιμης αρχαιολόγου της τότε ΙΒ' ΕΠΚΑ και στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων. Το σύνολο των ευρημάτων αποτελεί αντικείμενο μελέτης η οποία χρηματοδοτήθηκε μερικά από το Ίδρυμα Ψύχα και πρόκειται να εκδοθεί από τον εκδοτικό οίκο Archaeopress.

8. Γιούνη κ.ά. 2006.

9. Πλιάκου 2008.

από ασβεστολίθους Βιγλών και Σινιών/Παντοκράτορος. Στην περιοχή σήμερα επικρατεί ενιαία ζώνης βλάστησης όπου αναπτύσσεται το πουρνάρι¹⁰. Σήμερα η περιοχή προσφέρεται για καλοκαιρινή βόσκηση, αλλά η εγκατάλειψη των καλλιεργειών και της βόσκησης έχει οδηγήσει σε υπερ-βλάστηση (εικ. 3), γεγονός που καθιστά την επιφανειακή έρευνα σχεδόν αδύνατη.

Από την περιοχή αυτή, καθώς και από τη γειτονική λεκάνη του Δυτικού Ξεροβουνίου, διέρχονται δρόμοι επικοινωνίας του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων με τις νότιες ακτές του Ιονίου πελάγους και του Αμβρακικού Κόλπου, ενώ ο γειτονικός αυχένος των Πέντε Πηγαδιών ελέγχει το μοναδικόέρασμα από τις βόρειες ορεινές περιοχές της Ηπείρου προς τις πεδινές εκτάσεις των εκβολών του Αράχθου και του Λούρου¹¹.

Τα φυσικά αυτά περάσματα λειτουργούσαν και κατά μεγάλο μέρος της απώτερης προϊστορίας. Αυτό, σε συνδυασμό με την παρατήρηση ότι η φυσική θέση της κοινότητας βρίσκεται ανάμεσα στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων (βλ. Καστρίτσα) και στη Λεκάνη του Κάτω Λούρου (βλ. Ασπροχάλικο, Κοκκινόπηλος και νοτιότερα Γραμμενίτσα στην περιοχή Άρτας), εντείνει τη σημασία των πρόσφατων ευρημάτων.

Ο συνδυασμός παλυνολογικών και γεωλογικών παρατηρήσεων δείχνει ότι η Ήπειρος κατά το μεγαλύτερο μέρος των τελευταίων 2 εκατομμυρίων ετών καλύπτονταν από ανοιχτή βλάστηση τύπου στέπας, με λίγες προνομιακές περιοχές δενδροβλάστησης¹². Η διάβρωση των ασταθών πλειστοκαινικών τοπίων ήταν συνεχής. Δεν υπάρχουν ειδικές μελέτες για την περιοχή που μας αφορά, αλλά είναι πιθανόν ότι ο ρους του Λούρου και η ύπαρξη λεκανών συγκέντρωσης υδάτων στην περιοχή θα προσελκυσαν τους Παλαιολιθικούς κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες. Εξάλλου, οι παγετώδεις φάσεις της Πίνδου¹³, που επηρέαζαν το ποσοστό υγρασίας και βροχοπτώσεων στο Νομό Ιωαννίνων, θα διαμόρφωναν και τις κινήσεις των ομάδων στην προσπάθεια τους να προσαρμοστούν στις κλιματολογικές και περιβαλλοντικές διακυμάνσεις.

Περιγραφή της θέσης - Μέθοδος έρευνας

Η θέση εντοπίστηκε το 2008, στη διάρκεια αυτοψίας. Πρόκειται για τέσσερις ιδιοκτησίες (χωράφια) νοτιοανατολικά του οικισμού, συνολικής έκτασης 41.000

10. Νιτσιάκος 1998, σ. 349.

11. Νιτσιάκος 1998, σσ. 346-47.

12. Turner & Goni 1997, σ. 583.

13. Hughes κ.ά. 2006.

τ.μ., οι οποίες είχαν επιλεγεί για την εγκατάσταση εργοταξίου για τις ανάγκες χάραξης της Ιόνιας Οδού. Ο υπό κατασκευή οδικός άξονας διέρχεται σε απόσταση 3 χλμ. βορειοανατολικά της θέσης.

Τα αγροτεμάχια παρουσιάζουν ελαφρά κλίση από βορρά προς νότο και περιβάλλονται από χαμηλά ασβεστολιθικά εξάρματα πυκνά δασωμένα από πουρνάρι, γεγονός που καθιστά αδύνατη τη διενέργεια αυτοψίας. Τα δύο βορειότερα αγροτεμάχια δεν απέδωσαν ευρήματα, σε αντίθεση με τα δύο νότια (εικ. 4).

Ο εντοπισμός των πρώτων τεχνέργων οδήγησε στη συστηματική σάρωση των ιδιοκτησιών και στη συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων ευρημάτων. Η στρατηγική αυτή συνοδεύτηκε από τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών σε επιλεγμένα τμήματα των χωραφιών μέχρι βάθους 4 μέτρων, οι οποίες δεν απέδωσαν ευρήματα, παρά μόνον στα επιφανειακά λίγα εκατοστά. Διανοίχθηκαν και τομές με εργατικά χέρια για να ελεγχθεί η πιθανότητα εντοπισμού στρωματογραφημένου ευρηματοφόρου ορίζοντα, χωρίς αποτέλεσμα. Μετά την ολοκλήρωση του ελέγχου, θεωρήθηκε ότι τα ευρήματα ήταν μόνον επιφανειακά και ότι δεν υπήρχε λόγος να διεξαχθεί σωστική ανασκαφική έρευνα.

Συγκεντρώθηκαν¹⁴ όσα τέχνεργα ήταν ορατά και οι ιδιοκτησίες αποδόθηκαν υπό όρους (παρακολούθηση εργασιών διαμόρφωσης και εγκατάστασης του εργοταξίου) στον εργολάβο. Το εργοτάξιο, τελικά, δεν κατασκευάστηκε, για λόγους άσχετους με την αρχαιολογική νομοθεσία.

Το σύνολο

Υπό το κράτος του φόβου απώλειας πληροφοριών, συγκεντρώθηκαν συνολικά πάνω από 6000 θραύσματα λίθων. Μετά την προκαταρκτική εκκαθάριση από τη γράφουσα, κρατήθηκαν 3325 τέχνεργα. Τα υπόλοιπα απορρίφθηκαν¹⁵. Η σύνθεση του συνόλου παρουσιάζεται στον πίνακα 1.

14. Στη σωστική έρευνα συμμετείχαν οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι της ΙΒ' ΕΠΚΑ Κ. Σκόνδρας, Ε. Μωυσειάδη και Γ. Σαμπούρ οι οποίοι, ξεπερνώντας τις αρχικές αναστολές που τους επέβαλε η έλλειψη εκπαίδευσης στον τομέα των λιθοτεχνιών, ανταποκρίθηκαν με ενθουσιασμό στην πρόκληση και αφομοίωσαν ταχύτατα τις πληροφορίες που έλαβαν σε ένα «ιδιαιτέρο-αστραπή» από πλευράς μου. Τους ευχαριστώ ανεπιφύλακτα και εύχομαι η εμπειρία αυτή να τους συνοδεύει ευχάριστα και παραγωγικά.

15. Πρόκειται για «φυσικά απορρίμματα» (D/N, Adam 1989, 49), δηλαδή μάζες πυριτόλιθου που έχουν σπάσει ή ανοίξει λόγω φυσικών παραγόντων ή άροσης λόγω καλλιέργειας, και όχι λόγω σκόπιμης ανθρώπινης επέμβασης.

ΕΙΔΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
ΠΥΡΗΝΕΣ	290	8.7
ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΠΥΡΗΝΩΝ	243	7.3
ΦΟΛΙΔΕΣ	1413	42.5
ΛΕΠΙΔΕΣ	2	0.2
ΜΙΚΡΟΛΕΠΙΔΕΣ	18	0.7
ΜΙΚΡΟΑΠΟΚΡΟΥΣΜΑΤΑ	37	1.1
ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΑ (ΤΕΧΝΙΚΑ & ΚΑΜΜΕΝΑ)	251	7.6
ΕΡΓΑΛΕΙΑ	627	18.9
ΔΙΑΦΟΡΑ	433	13.0
ΣΥΝΟΛΟ	3325	100.0

Πίνακας 1. Ποσοτική σύσταση του συνόλου Ραψάων

Χαρακτηριστική είναι η απουσία κεραμικής: εντοπίστηκαν 12 μόνον άμορφα αποτμήματα κεράμων ή χονδρών αγγείων πορτοκαλόχρωμου πηλού, κυλισμένα και διαβρωμένα.

Προφανώς πρόκειται για αστρωματογράφητο σύνολο, το οποίο δημιουργήθηκε σε βάθος χρόνου, ένα παλίμψηστο τεχνέργων¹⁶ που η χρησιμότητά του έγκειται κυρίως στο ότι αποτελεί απόδειξη δραστηριότητας στην περιοχική ανθρώπινων ομάδων, κατά τη διάρκεια της Παλαιολιθικής, της Νεολιθικής / Εποχής Χαλκού, και κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Τα τέχνηρα είναι κατασκευασμένα κυρίως σε πλακέτες πρώτης ύλης (κυρίως πυριτόλιθοι διαφόρων χρωμάτων). Κροκάλες (βότσαλα) χρησιμοποιούνται σε μικρότερο βαθμό. Έλεγχος της ευρύτερης περιοχής έδειξε ότι πυριτόλιθος σε μορφή πλακετών είναι διαθέσιμος σε ικανές ποσότητες, παρατήρηση που υποδηλώνει ότι η αφθονία πρώτης ύλης ήταν ένας από τους λόγους προτίμησής της από τους προϊστορικούς πληθυσμούς. Το ίδιο έχει παρατηρηθεί και στη θέση «Παληάμπελα» Γραμμενίτσας Άρτας¹⁷.

Στο σύνολο κυριαρχούν οι φολίδες χωρίς δευτερογενή επεξεργασία, και ακολουθεί η ομάδα των εργαλείων και οι πυρήνες και τα θραύσματα τους.

16. Ντάρλας & Παπακωνσταντίνου 2004, σσ. 72-73.

17. Αδάμ 2001, σ. 393.

Χαρακτηριστικός είναι ο μικρός αριθμός λεπίδων και μικρολεπίδων, τόσο σε μορφή αποκρουσμάτων ή εργαλείων, όσο και σε μορφή πυρήνων / θραυσμάτων πυρήνων ή και τεχνικών κομματιών που σχετίζονται με την παραγωγή τους. Απουσιάζουν, επίσης, και τα αρνητικά αφαιρέσης λεπίδων από τις ράχες των αποκρουσμάτων. Ο συνδυασμός των ανωτέρω παρατηρήσεων, υποστηρίζει την απόδοση των ευρημάτων κυρίως στη Μέση Παλαιολιθική περίοδο.

Στα διαγνωστικά τέχνηρα της Μέσης Παλαιολιθικής περιλαμβάνονται πυρήνες Λεβαλλουά και Μουστέριοι δισκοειδείς (εικ. 5-6), πολυεδρικοί πυρήνες φολίδων («globular flake cores»), ατυπικοί πυρήνες, και πυρήνες με μία μόνη αφαίρεση. Πολλοί πυρήνες είναι αποκεκρουσμένοι μέχρις εξαντλήσεως.

Η ισχυρή παρουσία πρωτογενών φολίδων (π. 50% επί του συνόλου) δηλώνει ότι σημαντικό μέρος της κατάτμησης γινόταν κοντά στην ευρύτερη περιοχή εντοπισμού των τεχνέργων.

Οι εργαλειακοί τύποι περιλαμβάνουν εγκοπές, οδοντωτά, κολοβώσεις, πλευρικά ξέστρα, τερματικά ξέστρα, γλυφίδες, σπείς, κ.ά. (εικ. 7-8).

Πολλά τέχνηρα, όλων των κατηγοριών, είναι εξαλλοιωμένα και ξαναδουλεμένα σε δεύτερη χρήση, μετά το σχηματισμό της εξαλλοίωσης («patina»), όπως και στην περίπτωση τη Γραμμενίτσας και άλλων υπαίθριων θέσεων αυτής της περιόδου. Η παρατήρηση αυτή δηλώνει ότι η θέση ήταν χώρος δραστηριότητας σε επαναλαμβανόμενες περιόδους σε βάθος χρόνου, στη διάρκεια της Παλαιολιθικής.

Άλλες περίοδοι

Οι ελάχιστοι πρισματικοί πυρήνες μικρολεπίδων, λίγες λεπίδες και μικρολεπίδες (0,9% του συνόλου), λίγες μικρολεπίδες με ράχη (θραύσματα), τερματικά ξέστρα και γλυφίδες και τεχνικά αποτμήματα γλυφίδων, αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα Ανώτερων Παλαιολιθικών τεχνέργων.

Οι περίοδοι του Ολόκαινου (Νεολιθική/Εποχή Χαλκού) εκπροσωπούνται από ελάχιστα τέχνηρα με στίλβη και κάποια με αμφίπλευρη δευτερογενή επεξεργασία.

Συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές τα επιφανειακά τέχνηρα κατατάσσονται στη Μέση Παλαιολιθική περίοδο, αλλά στερούνται του έντονου χαρακτήρα εφαρμογής της τεχνικής Λεβαλλουά, ο οποίος είναι εμφανής σε άλλες επιφανειακές θέσεις της Ηπείρου (π.χ. Κοκκινόπηλος, Μόρφη, Καρβουνάρι)¹⁸.

Η αναλυτικότερη μελέτη των ευρημάτων θα δώσει πληροφορίες για συγκεκριμένες τεχνικές που μαρτυρούνται έμμεσα με βάση την παρουσία τεχνικών αποκρουσμάτων, όπως για παράδειγμα η επεξεργασία πυρήνων λεπίδων (μέσα από την παρουσία φολίδων ανανέωσης επιπέδου επίκρουσης -«core tablets»), η κατασκευή αμφίπλευρων τεχνέργων (μέσα από την παρουσία ειδικών φολίδων), η παρουσία γλυφίδων (μέσα από τα ίδια τα εργαλεία) και η κατασκευή τους στο πεδίο (όπως μαρτυρείται από τα ειδικά τεχνικά αποκρούσματα - «burin spalls»).

Στο στάδιο που βρίσκεται η μελέτη, αρκεί να αναφέρουμε ότι η παρουσία τεχνέργων Μέσης Παλαιολιθικής τεχνικής στο σύνολο των Ραψαίων συμπληρώνει κενά στο χάρτη και προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για τη δραστηριότητα του Νεάντερταλ ο οποίος θεωρείται ο βιολογικός φορέας της τεχνικής αυτής, στον νομό Ιωαννίνων, σε συνδυασμό με τις πληροφορίες από τους γειτονικούς νομούς και τους προς βορρά ορεινούς όγκους της Πίνδου¹⁹.

Με βάση την αξιολόγηση της διασποράς των θέσεων από τους Bailey κ.ά.²⁰, η περιοχή των Ραψαίων, σε υψόμετρο άνω των 600 μέτρων, ανήκει σε αυτές που προσφέρονταν για χρήση μόνο κατά τους θερινούς μήνες ή μόνο για συγκεκριμένες δραστηριότητες. Στον παλαιογεωγραφικό χάρτη της Ηπείρου η περιοχή των Ραψαίων εντάσσεται στο ασβεστολιθικό υψίπεδο των Πεστών, ακριβώς επάνω στη διαδρομή εποχιακής μετανάστευσης των μεγάλων φυτοφάγων (ελάφια, βοοειδή, άλογα)²¹.

Χάρη στα ανωτέρω στοιχεία, και σε συνδυασμό με την έρευνα στις κορυφογραμμές της Πίνδου (Σαμαρίνα²²), μπορούμε πλέον να υποστηρίξουμε ότι οι ορεινοί όγκοι και η ενδοχώρα της Ηπείρου δεν αποτελούσαν φράγματα για την ανθρωπινή κινητικότητα κατά την Παλαιολιθική, όπως θεωρούνταν μέχρι πρότινος²³.

Σίγουρα, μπορούμε πια να λέμε ότι οι υπαίθριες ΠΛ θέσεις δεν περιορίζονται μόνο στις παράκτιες, χαμηλού υψομέτρου περιοχές στην κοιλάδα του Λούρου, αλλά εντοπίζονται και σε μεγαλύτερα υψόμετρα στον Άνω ρου του Λούρου, ακόμα και στα υψίπεδα της Πίνδου, όπως δηλώνεται από τα ευρήματα στη Σαμαρίνα στην περιοχή Γρεβενών²⁴.

Η τεχνολογική διαφοροποίηση των Μεσο-παλαιολιθικών συνόλων που παρα-

19. Ευστρατίου 2008· Ligkovanlis 2011· Papoulia 2011· Tourloukis 2009· Ρήγινος 2004.

20. Bailey κ.ά, 1997, σ. 527.

21. Sturdy κ.ά. 1997, σσ. 598, 610.

22. Ευστρατίου 2008.

23. Gamble 1993· Sturdy κ.ά. 1997· Bailey κ.ά. 1983.

24. Efstratiou κ.ά. 2014.

τηρείται από διάφορες θέσεις της Ηπείρου έχει ήδη αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης²⁵. Χρηστικοί, αλλά και χρονολογικοί λόγοι προτείνονται ως ερμηνείες, αλλά η έλλειψη στρωματογραφημένων και χρονολογημένων συνόλων δυσχεραίνει την επιχειρηματολογία.

Παρατηρήσεις πεδίου, όπως το παράδειγμα των Ραψαίων, έχουν διττή σημασία, επιστημονική και πρακτική. Επιστημονικά εμπλουτίζεται η υφιστάμενη τράπεζα πληροφοριών με νέα στοιχεία. Πρακτικά φωτίζεται το θέμα της διάσωσης παρόμοιας φύσης επιφανειακών ευρημάτων και θέσεων κατά τη διάρκεια εκτέλεσης δημόσιων ή ιδιωτικών έργων: ο εντοπισμός επιφανειακών ευρημάτων τόσο μικρού μεγέθους, μη συσχετιζόμενων με εύκολα αντιληπτές κατασκευές είναι αδύνατος, αν ο/η επιβλέπων/ουσα αρχαιολόγος δεν είναι εξοικειωμένοι με το αντικείμενο.

Η εκπαίδευση φοιτητών αρχαιολογίας στην αναγνώριση λίθινων τεχνέργων υστερεί ακόμα και σήμερα, με αποτέλεσμα να τίθεται σε κίνδυνο ο εντοπισμός και η διάσωση παρόμοιων θέσεων στη διάρκεια της διαχείρισης τους από την Αρχαιολογική Νομοθεσία, και αυτό υπογραμμίζεται έντονα από το παράδειγμα των θέσεων που προαναφέρθηκαν.

25. Gowlett & Carter 1997· Papaconstantinou & Vassilopoulou 1997.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adam, E., 1989. *A Technological and Typological Analysis of Upper Palaeolithic Stone Industries from Epirus, NW Greece*, [BAR International Series 512], Oxford.
- Αδάμ, Ε., 2001. «Γραμμενίτσα, θέση Παλιάμπελα», *ΑΔ 51 (1996), Χρονικά*, σσ. 392-394, Αθήνα.
- Adam, E., P. Yiouni, M. Ntinou & D. Kontogiorgos, 2011. «Surveying the Changing Landscapes of Late-to-Post Pleistocene Epirus (NW Greece)», *The Open Anthropology Journal 4*, pp. 1-7.
- Bailey, G.N., P.L. Carter, C.S. Gamble & H.P. Higgs, 1983. «Asprochaliko and Kastritsa: further investigations of Palaeolithic settlement and economy in Epirus (North-West Greece)», *Proceedings of the Prehistoric Society 49*, pp. 15-42, Cambridge.
- Bailey, G., Th. Cadbury, N. Galanidou and E. Kotjabopoulou, 1997. «Rockshelters and Open-air Sites: Survey Strategies and Regional Site Distributions», in G. Bailey (ed) *Kithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*, vol. 2: *Klithi in its local and regional setting*, McDonald Institute Monographs, pp. 521-537, Cambridge.
- Γιούνη, Π., Ε. Αδάμ & Π. Τατσοπούλου, 2006. «Εργασίες αναδαμού Ορεινού-Ξηρόβαλτου-Ποντικάτων», *ΑΔ, Χρονικά* (υπό έκδοση), Αθήνα.
- Δάκαρης, Σ. Ι., 1956. «Αρχαιολογικές ερευνες στο λεκανοπέδιο των Ίωαννίνων», στο *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον, εις μνήμην Χρίστου Σούλη*, σσ. 46-80, Αθήνα.
- Ευστρατίου, Ν., 2008. «Η ορεινή αρχαιολογία της Πίνδου», *Εγνατία 12*, 45-63, Θεσσαλονίκη.
- Efstratiou, N., P. Biagi, D. E. Angelucci & Renato Nisbet, 2014. «Highland Zone Exploitation in Northwestern Greece: the Middle Paleolithic Levallois Sites of the Pindus Range of Western Macedonia», *The SAA Archaeological Record*, March 2014, pp. 38-42, Washington D.C.
- Gamble, C.S., 1993. *Timewakers: the Prehistory of Global Colonization*, Sutton, Stroud.
- Higgs, E.S., 1965. «Some Recent Old Stone Age Discoveries in Epirus», *ΑΔ 20, Χρονικά Β2*, σσ. 361-374, Αθήνα.
- Hammond, N.G.L., 1967. *Epirus. The Geography the Ancient remains, the History and the Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Clarendon Press, Oxford.
- Hughes, P.D., J.C. Woodward & P.L. Gibbard, 2006. «Late Pleistocene Glaciers and Climate in the Mediterranean», in *Global and Planetary Change 50/1-2*, pp. 83-98.
- Kotjabopoulou, E., E. Panagopoulou & E. Adam, 1997. «The Bo'ila Rockshelter : a Preliminary Report», in G. Bailey (ed) *Kithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*, vol. 2: *Klithi in its local and regional setting*, McDonald Institute Monographs, pp. 427-438, Cambridge.
- Ligkovanlis, S., 2011. «Megalo Karvounari revisited», in B. Forsen & E. Tikkala (eds) *Thesprotia Expedition II: Environment and Settlement Patterns*. [Papers and Monographs of Finnish Institute at Athens XVI], pp.159-180, Αθήνα.
- Mellars, P., 1964. «The Middle Palaeolithic surface artifacts at Kokkinopilos», in Dakaris, S.I., E.S. Higgs & R.W. Hey, 1964. *The Climate, Environment and Industries of Stone Age Greece*, part I, *Proceedings of the Prehistoric Society 30*, pp. 229-244, Cambridge.
- Νιτσιάκος, Β. (επιμ.), 1998. *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Ντάρλας, Α., & Β. Παπακωνσταντίνου, 2004. «Μια νέα υπαίθρια θέση της Μέσης Παλαιολιθικής

- Εποχής στα Σαρδήνια Αμφιλοχίας», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Α' τόμος*, σσ. 21-32, Αγρίνιο.
- Papagianni, D., 2000. *Middle Palaeolithic Occupation and Technology in Northwestern Greece: the Evidence from Open-Air Sites*. BAR International Series 882, Oxford.
- Papaconstantinou, E. & D. Vassilopoulou, 1997. «The Middle Palaeolithic Industries of Epirus», in G. Bailey (ed) *Klithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*. vol. 2: *Klithi in its local and regional setting*, McDonald Institute Monographs, pp. 459-480, Cambridge.
- Papoulia, Ch., 2011. «Mikro Karvounari in Context: the New Lithic Collection and its Implications for Middle Palaeolithic Hunting Activities», in B. Forsen & E. Tikkala (eds) *Thesprotia Expedition II: Environment and Settlement Patterns*, [Papers and Monographs of Finnish Institute at Athens XVI], pp. 123-158, Αθήνα.
- Πλιάκου, Γ., 2008. Θέση «Επισκοπή Σερβιανών», *ΑΔ, Χρονικά* (υπό έκδοση), Αθήνα.
- Ρήγιнос, Γ., 2004. «Κατασκευή Εγνατίας Οδού», *ΑΔ 53* (1998), *Χρονικά Β2*, σσ. 541-547, Αθήνα.
- Sturdy, D., D. Webley & G. Bailey, 1997. «The Paleolithic Geography of Epirus», in G. Bailey (ed) *Klithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*, vol. 2: *Klithi in its local and regional setting*, McDonald Institute Monographs, pp. 586-614, Cambridge.
- Turner, Ch. & M.-F. Sanchez Goni, 1997. «Late Glacial Landscape and Vegetation in Epirus», in G. Bailey (ed) *Klithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*, vol. 2: *Klithi in its local and regional setting*, McDonald Institute Monographs, pp. 559-585, Cambridge.
- Tourloukis, Ev., 2010. *The Early and Middle Pleistocene Archaeological Record of Greece, Current Status and Future Prospects*, Leiden University Press, Leiden.

EUGENIA ADAM
e-mail: eadam@otenet.gr

NEW EVIDENCE ON STONE AGE ACTIVITY IN THE DISTRICT
OF IOANNINA: FINDSPOTS AND SITES

ABSTRACT

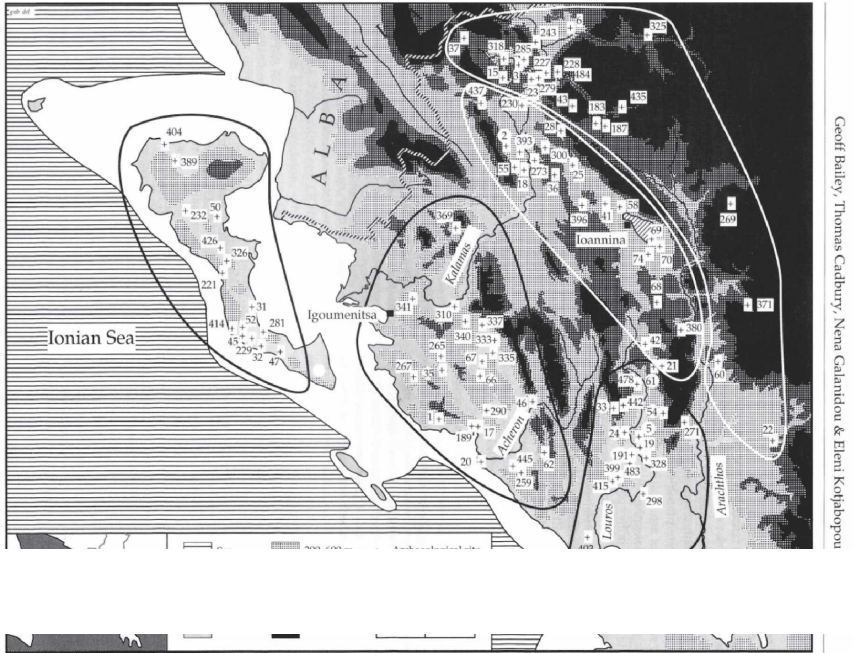
Hundreds of important archaeological sites of prehistoric and historic periods have been located in the district of Ioannina since the 19th century, bearing witness to the use of the region from the Stone Age to Late Antiquity.

Still, the early phases of this long and dynamic archaeological record are not without gaps. Prehistoric material remains are more prone to decay and re-deposition than the solid structures of the historical periods.

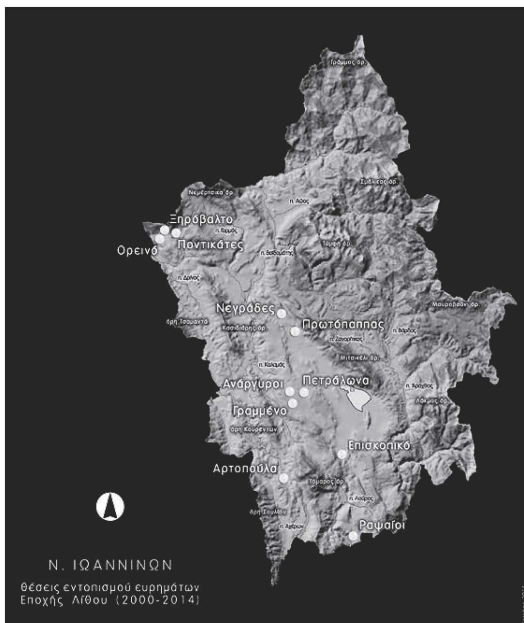
This is especially true for the earlier phases of the Palaeolithic and for the Neolithic, periods feebly represented in the archaeological record of the area.

Fortunately, inspections, surveys and excavations in the past decade have located new findspots and sites providing substantial evidence both on the earlier Palaeolithic phases and the Early Holocene period in the region.

This article reports on the five new areas with important finds and gives a preliminary account of the Rapsaioi Middle Palaeolithic open-air location.

Εικ. 1. Χάρτης θέσεων εντοπισμού ευρημάτων Εποχής του Λίθου (Bailey *et al.*, 1997, 524)

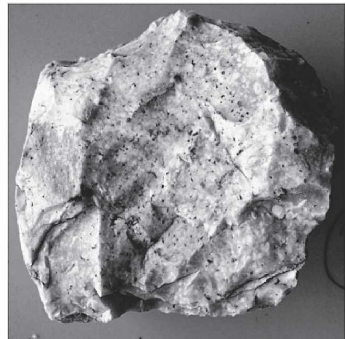
Εικ. 2. Νομός Ιωαννίνων: Νέες θέσεις Εποχής του Λίθου (σχεδιάση χάρτη Δ. Καπάκης)

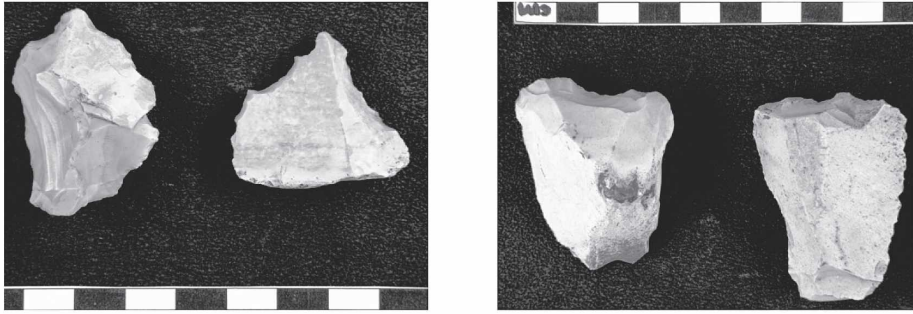
Εικ. 3. Ραψαίοι: γενική άποψη περιοχής (φωτο Ε. Αδάμ)

Εικ. 4. Ραψαίοι: θέση εντοπισμού ευρημάτων (φωτο Ε. Αδάμ)

Εικ. 5-6. Ραψαίοι: Μέσοι Παλαιολιθικοί πυρήνες (φωτο Ε. Αδάμ)

Εικ. 7-8. Ραψαίοι: εργαλεία (οπίς και κολοβάσεις) (φωτο. Ε. Αδάμ)

